

Under 2007 kommer Södra valvets portar att renoveras. Medan portarna är nedtagna finns temporära portar, försedda med illusoriska fullskalebilder av originalportarna i deras ställe.

Ekportarna på Stockholms slott genomgår just nu en omfattande renovering. Det är ett grannliga arbete som präglas av många frågor och intressanta upptäckter. Hur var portarna ursprungligen behandlade och hur ska vi välja att behandla dem i dag? Vilka sprickor ska lagas och vilka ska få vara kvar? Och var kommer de röda prickarna från? Under arbetets gång har den ena pusselbiten efter den andra fallit på plats och nu rustas dörrarna för framtiden.

Portar till historien

SAMUEL KARLSSON, *Frilansskribent*

OM DU NÅGON GÅNG besöker Stockholms slott bör du ta dig tid att beundra de vackra ekportarna. Stanna upp och dra handen över den sträva ytan. Känn sprickorna, fogarna och spåren efter 250 års påfrestningar från väder och vind. Känn närheten till historien och låt tanken vandra till mitten av 1700-talet. Kan du se den livfulla arbetsplatsen framför dig? Kan du se hantverkarna i full färd med att arbeta med de nya portarna? Kan du se snickarna, bildhuggarna och den övervakande slottsarkitekten?

Slottet ritades visserligen av Nikodemus Tessin d.y. men han dog 1728 och fick aldrig uppleva det färdigt. Uppdraget att slutföra bygget gick istället till Carl Hårleman. Det var troligen också han som ritade portarna.

Bildhuggarna hade sin verkstad i den norra längan, i det som i dag rymmer Bernadottebiblioteket.

Bildhuggarna tillhörde sin tids elit. Carl Hårleman hade själv handplockat flera av dem från Paris – allt för att få så hög klass som möjligt. Namnen på de skickliga hantverkarna finns bevarade i Slottsarkivets räkenskaper. Inför den renovering som nu genomförs har man gjort en arkivsökning och i den sammanställningen kan man bland annat läsa bildhuggaren Jacob Klercks faktura från den 29 oktober 1756:

«Uti bildhuggeri förfärdigat ett stycke till stora Slos Porten som består af en Cartusch med ett Leijon hufwu mitt uti, ofwanföre är en Mussla uti en Cartel, på sidorna äro löfwerck som faller uppå Prophile, under är en Festong af lagerbärs blan, undanföer fylningen är en Musla med löfwerck på sidorna, aldeles lika med dem som förut giordt är.»

Fakturorna ger några pusselbitar till bildhuggarnas kun-

skap, men det är först när man studerar slottets ekportar på nära håll som man kan ana vidden av deras skicklighet. Det är som om de lämnat ett bestående avtryck i tiden. Linjerna i arbetet talar sitt tydliga språk än i dag.

– Det här är ett arbete av högsta klass. Man ser den höga kvalitén i enkelheten och elegansen i sniderierna. En bra bildhuggare använder inte för många detaljer. Här ligger allt i linje och varje detalj är genomtänkt och rätt placerad. En bildhuggare som inte är lika säker på sin sak försöker briljera med större svängar och överlastat detaljarbete. Det blir för mycket. Men de här hantverkarna visste vad de gjorde, säger Felix Ginzburg som restaurerar och konserverar bildhuggerierna.

RÖTT, GULT OCH SVART

Slottets portar har funnits på plats i 250 år. De har genomgått flera renoveringar under årens lopp. Ursprungligen var dörrarna målade med en heltäckande färg. Det var ett bra skydd för träet men modet svängde under Oskar 11:s tid och i slutet av 1800-talet skulle de naturliga materialen synas. Färgen skrapades då bort och man gav dörrarna en mörk nyans som medförde att strukturen i eken framträdde tydligare, berättar Anders Zander som är antikvarisk kontrollant och kulturarvsspecialist vid SFV. Och så har det sett ut fram till våra dagar.

När den nu pågående restaureringen inleddes var ett av de första stegen att försöka tvätta portarna rena från smuts. Arbetet utfördes av målaren Björn Höglund och han började med Norra valvets portar mot Inre borggården. Björn fick slita länge och hårt med tandborsten för att få alla detaljer rena.

– Vi tvättade med Fenom och lade ut plast och sågspån under portarna för att suga upp det svarta och smutsiga tvättvattnet, säger Björn Höglund.

När man började plocka isär dörrarna upptäckte man små prickar av en röd färg på väldigt många ställen. Det skulle kunna tala för att dörrarna en gång varit målade i den färgen. En analys av prickarna visade att de består av en blandning av järnoxid och blymönja. Sammansättningen kan tyda på att de har haft en extra

T.h. Tittar man närmare på lejonet kan man se att det består av minst fyra lager, där nostippen är det yttersta.

Nedan t.v. Arbetet kräver en stor uppsättning skär- och skulptjärn av olika slag.

Nedan t.h. En gammal skruvlagning har tidigare täckts med en liten tråkloss.

konserverande funktion. Det kan också vara en förklaring till varför man även hittade färgen inne under limfogarna.

Men hur var då portarna målade från början? Vilken färg hade man använt? När Felix Ginzburg studerat detaljerna på dörrarna ännu mer ingående hittade han rester av pigment i fördjupningar och sprickor.

– Om du tittar efter i ögonvrån på lejonet ser du spår av den ursprungliga färgen. Det är en färg som till stor del består av en ockra. Dörrarna var med andra ord gulbruna från början, säger Felix.

Arkivsökningen stödjer den iakttagelsen. Den 31 december 1760 skriver Fredrik Carl Schultz sin första räkning för målning av två av portarnas överstycken:

«De runda öfverstyckena till norra och södra gatuportarna, oljedrängt och 3ne gånger med gul oljefärg anstrukit 120 daler smt.»

Ett år senare skriver han en räkning för målningen av gatuportarna:

«Till norra och södra gatuportarna, utom de runda öfverstycken, de stora dubbla portar åliedrenkt och 3ne gongär strukne på båda sidor, med deras bilthuggerij, åliefärg gult, a 190 daler.

ETT TIDSKRÄVANDE ARBETE

När portarna tvättats var det så dags för Felix Ginzburg att börja plocka loss de mest utsatta detaljerna i bildhuggeriet. Med hjälp av målarknivar och smala sågblad lirkade han loss de känsliga delarna. Varje bit nålades sedan upp på ett svartvitt skalenligt fotografi, ett så kallat ortofoto. Allt för att man ska kunna återmontera varje detalj på exakt rätt plats vid renoveringen. En del av de bitar som Felix nålade upp bestod endast av små fragment, som flyktiga rester från den ursprungliga utsmyckningen.

– Jag arbetar också som konservator och för mig känns det extra viktigt att ta vara på allt det historiska materialet så långt det är möjligt, säger han.

När Felix var klar med att plocka loss detaljerna fick snickaren Torsten Gustavsson ta sig an uppgiften att ta ner portarna från sin plats. Torsten, som är en av Statens fastighetsverks fast anställda snickare, är van vid lite udda uppgifter men dör-

rarna var en utmaning även för honom.

– Först och främst är de enorma och bara att hantera så stora objekt kräver lite speciella tillvägagångssätt. Varje port är uppbyggd med en mindre dörr inne i den stora som fungerar som ram. Den mindre använde man främst som gångdörr. Vi demonterade de olika delarna och flyttade dem till snickarverkstaden där arbetet fortsatte, säger han.

De allvarligaste skadorna hittade han först när dörrarna demonterats. Främst var det vid olika infästningar som fukten förstört det gamla materialet. Torsten fick göra nya tappar och fylla ut hålen med nya bitar av ek. Han undersökte också konditionen på de gamla beslagen.

– När vi gjorde rent ett av beslagen hittade vi en stämpel från järnbruket som tillverkat järnet. Vi pratar om att kvalitetssäkra de arbeten vi gör i dag men då slog man en stämpel i järnet och den går att härleda i tid och evighet. Då kan man inte fuska, säger Torsten.

Arbetet med renoveringen påbörjades i september 2004. Nu har man hunnit färdigt med den första porten som leder till Inre borggården från Norra valvet och man är i full färd med den andra. Det är ett tidskrävande arbete och tidsramen för när man är klar med alla portarna är lite osäker.

– Det här måste få ta tid. Den första dörren var lite av ett försök för att hitta fram till hur vi skulle arbeta. Nu fortsätter vi att beta av de andra portarna också men något slutdatum är inte spikat. Det är ganska få hantverkare inblandade och arbetet går inte att forcera, säger Annbritt Larsson som är biträdande fastighetsförvaltare på SFV.

Behovet av renovering varierar. Mest akut är renoveringen för portarna i söderläge. Århundraden av solens tärande UV-strålar har fått eken att vittra sönder mer än i de portar som vetter mot norr. Värst är det kanske med den södra porten i Södra valvet. Det är den som de flesta turister ser när de tagit sig upp för Slottsbacken.

EN PROVKARTA PÅ KUNSKAP

Under de 250 år som gått sedan portarna kom på plats har man i olika omgångar

T.h. Felix Ginzburg i arbete på portens övre del. Nedan t.v. Färgspår i lejonets ögonvrå visar den ursprungliga gulbruna färgen. Nedan mitten och t.h. Sniderierna lagas och kompletteras och fästs åter med träspik och fisklim på traditionellt vis.

lappat och lagat när det har varit nödvändigt. Förutom den stora renoveringen då färgen togs bort i slutet av 1800-talet har olika hantverkare fått rycka in och reparerat det som behövts. Det har resulterat i en provkarta på olika tiders kunskap och syn på renovering. Ursprungligen fästes alla detaljer med träspik, plugg och störlim. Men efter det har det tillkommit mer eller mindre genomtänkta varianter. När Felix Ginzburg arbetat med de olika dörrbladen har han funnit allt från krokiga spikar till rostiga skruvar som inte klarat av att stå emot garvsyran i eken. Felix och Anders Zander diskuterar ingående varje detalj och val av metod.

När det är någon större detalj som ska fästas har de valt bronsskruvar. Dessa klarar garvsyran. Men i övrigt tillämpas de ursprungliga tekniska lösningarna, säger Felix.

Även om en del av de reparationer som gjorts tidigare inte varit helt lyckade låter han dem vara kvar i de fall de fortfarande fyller sin funktion. De är också en del av historien.

Felix bildhuggarverkstad är en ljus och välstädad lokal. Allt har sin självklara plats. På en arbetsbänk ligger uppslagna verktygsfodral med långa rader av håljärn i olika former och utföranden. Varje håljärn är utformat för en speciell funktion i arbetet. En del av verktygen har han tillverkat själv, andra har han köpt. Det är en vacker samling och det vilar en tidlös känsla över verktygen. Kanske hade bildhuggarna som jobbade med slottets ekportar på 1700-talet en liknande uppsättning verktyg.

TORKAD SIMBLÅSA

Vid sidan av de uppslagna verktygsfodralen på arbetsbänken står en liten udda detalj. Det är en värmare som ursprungligen användes till att hetta upp barnmatsburkar. Felix köpte den för några tiotus på en loppmarknad.

– Jag använder den när jag ska blanda till störlimmet. Det finns speciella kokare med termostater som man kan köpa för några tusenlappar men den här fungerar utmärkt, säger han.

Felix plockar fram en burk med färdigblandat lim som jag får lukta på och man

T.h. Felix inrättade en tillfällig snickarverkstad i Norra valvet medan han arbetade på valvets portar.
Längst t.h. Träspiken kapas till rätt längd med ett vasst järn.

kan känna en tydlig doft av fisk. Det är kanske inte så konstigt eftersom den viktigaste beståndsdel i limmet är torkad simblåsa från stör. Det är samma fisk som ger den ryska kaviaren. När Felix blandar limmet klipper han ner simblåsan i lite vatten, därefter tillsätter han kopparpulver och lite socker och sedan värmer han blandningen till en temperatur av 65 grader Celsius. Kopparen fungerar som insektsmedel och sockret gör att limmet tål fukt bättre.

– Jag använder samma recept som bildhuggarna hade i slutet av 1700-talet. En av anledningarna är att vi vet att det fungerar. Det finns detaljer i dörrarna som suttit fast sedan den ursprungliga monteringen för över 200 år sedan. När jag plockar loss en sådan detalj hörs det en tydlig smäll. Det är fantastiskt att det kan hålla så länge. Hur länge moderna lim håller vet vi inget om i dag. Vi vet inte heller hur det fungerar ihop med gammalt virke och rester av ett gammalt lim. Med andra ord har vi alldeles för lite erfarenhet av hur ett modernt lim fungerar i framtiden, säger han.

En annan anledning till att han använder samma lim som de ursprungliga bildhuggarna är att det finns rester kvar på detaljerna som ska monteras om. Det gamla limmet fungerar fortfarande och när det blandas med det nyttillverkade gifter de sig och bildar tillsammans en stark fog.

När vi besöker Felix i hans verkstad jobbar han med den övre bildtavlan till porten som sitter till höger och leder in till borggården i Norra valvet. Tavlan domineras av ett kraftfullt lejon med böljande man, kloka ögon och ett hotfullt gap med vassa huggtänder. Om man ska förstå Felix arbete måste man först sätta sig in i hur motivet är uppbyggt. Lite förenklat kan man säga att bildhuggarna har byggt upp utsmyckningen i flera plan. Först har vi de underliggande ekbrädorna i själva dörrstycket. I dem har hantverkarna gjort en försänkt dörrspegel med en inramande list och även den första nivån i själva bildhuggeriet. Efter det har de byggt upp bilden på höjden genom att montera detaljerna i flera lager. Tittar man närmare på lejonet kan man se att

det består av minst fyra lager. Nästippen är det sista lagret. När Felix börjar arbeta med renoveringen känner han sig för och undersöker fogarna. Om fogarna fortfarande håller låter han dem sitta kvar, annars lossar han på detaljerna och gör en ny montering med störlim, träspikar, träpluggar och bronsskruvar.

Den gamla eken är full av sprickor och på en del ställen har detaljer fallit bort. Felix ersätter det som saknas men han fyller inte igen alla sprickorna. En del går inte att laga eftersom olika delar i samma detalj kan vara fästade i olika delar av eken i underlaget. De delarna måste ibland kunna röra på sig oberoende av varandra. Eken lever sitt eget liv och påverkas av väder och vind. Sprickorna krymper eller växer när fuktigheten ändras och om en sådan spricka skulle fyllas igen skulle det kunna orsaka större skador. Men det är inte enbart infästningen som avgör vad som lagas eller inte. Det handlar också om magkänsla.

– Vi vill att även tidens tand ska återspeglas i eken. Det ska inte vara helt perfekt. Om man fyller igen alla sprickor går något av det historiska perspektivet förlorat, säger Felix.

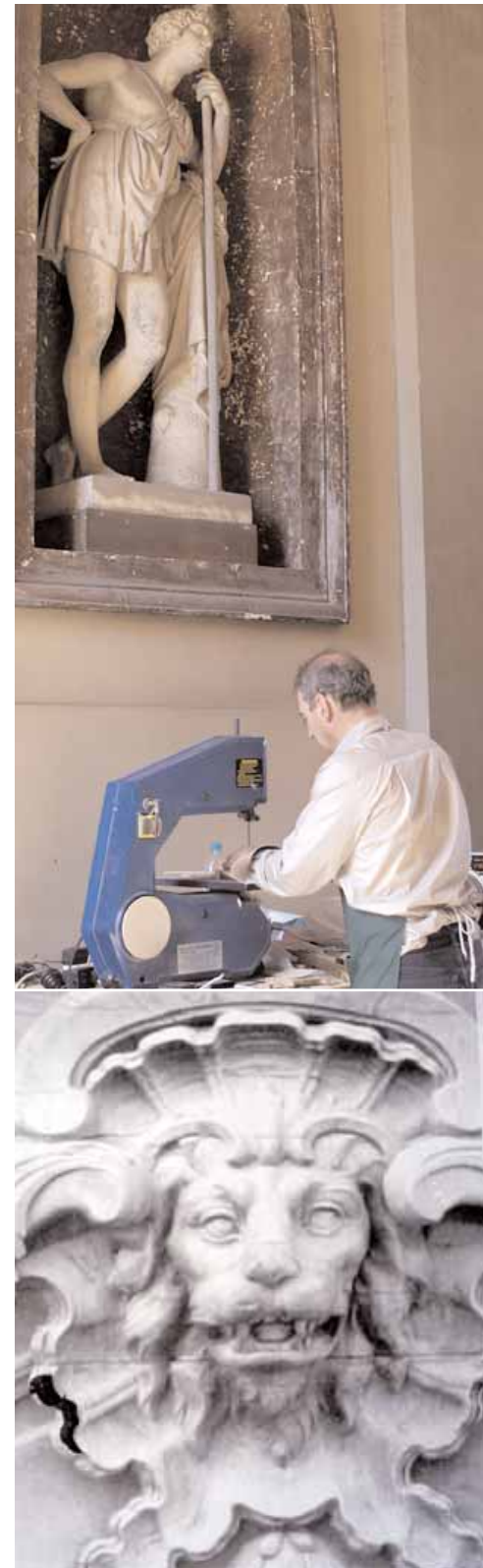
DET NYA TAR FORM

Några veckor efter vårt besök i verkstaden har vårsolen tittat fram och arbetet med portarna har flyttat till slottets borggård och Norra valvet. Inramningen är pampig. Två barockänglar i gips blickar ner på Felix där han står och arbetar och över dem kan man läsa Karl XII:s valspråk 'Med Guds hjälp'.

– Det här är det vackraste valvet i hela slottet, säger Felix.

Han arbetar med den högra porten sett inne från Inre borggården. Den vänstra är redan klar och har strukits med pigmenterad linolja. Linoljan har blandats med en aning grön umbra. Strukturen framträder och lejonet som kröner porten får liv genom ekens ådring. Över dörrarna finns också ett pampigt överstycke. Det kommer också att restaureras.

Felix arbetar med bildhuggerierna direkt på dörren, allt för att de ska stämma med underlaget. Han finjusterar och monterar detaljerna som gjorts i verksta-

Ovan och ovan t.h. De lossade delarna nålas upp på skalenliga fotografier under arbetets gång för att kunna återmonteras på exakt rätt platser.

den. Överallt sticker det upp träspik och runda pluggar som döljer skruvarnas huvuden. När han sågat av dem och dörren oljats kommer de att bli svåra att upp-täcka.

– Jag dokumenterar varje infästning väldigt nogga. Vid en framtida renovering ska man förhoppningsvis veta vad vi har gjort och hur man tar loss bitarna igen.

Det är en dokumentation som inte funnits tidigare. Jag måste hela tiden försöka lista ut hur de olika delarna monterats under tidens gång och det kräver en hel del tankemöda. Man stöter på många udda och märkliga lösningar som man står frågande inför, säger han.

Portarna ruvar på flera hemligheter. En av gåtorna som ännu inte är löst är huru-

vida de ursprungligen varit högre och om överstycket i så fall kommit till vid ett senare skede, säger Anders Zander. Om man tittar på fästena för dörrarnas tre gångjärn så ser man att de inte är placerade med ett jämnt avstånd. Det finns även ett fäste en bit upp på väggen som skulle stämma bättre med proportionerna. Formspråket i portarnas och överstyckenas bildhuggeri tycks också skilja sig åt. Är bildhuggeriarbetena samtida? Den omfattande arkivökningen som genomförts talar för att portar och överstycken är samtida. Det kan vara värt att fundera över symboliken i det rika bildhuggeriet som finns i överstycket. Den 15 februari 1757 lämnar bildhuggaren Gustav Johan Fast en räkning med en detaljerad beskrivning av motivet:

«Förfärdigatt for kongl: maijts nya slots byggnad, dät öfwersta stycket på den porten som kommer i norra walfwet, bemälte stycke är öfweralt med Bilthuggeri och arqedectur utskiälät, mittuti stycket är en owall med en agraph bestående af en musla och twänne löf samt lagerbersblad på bägge sidor om owalen och sluter sig wid en stor trophé, som består af en hoper med pilar uti och med en lagerbärs krants omgifwen, på den ena sidan om hopen är en hiälm med plümager och bröstwärc ornerat på andra sidan är en turkisk Bünt, samt på bägge sidor om trophen med stora palmqvistar och twänne fylningar med utkiälade listor omkring, samt i hörnen med löf och små blom ornerade. Stockholm d 15 Februari 1757.»

– Kanske handlar bildhuggeriet om försoning och fred mellan västerlandet och det turkiska väldet. Lagerkransen mellan den antika västerländska hjälmen och den turkiska talar för det, säger Felix.

Om du besöker Stockholms slott kan det vara värt att stanna upp vid någon av portarna. Dra handen över den oljade eken och fundera över tidens gång. Det finns mycket kunskap och historia dold i de vackra träsniderierna. Om du kommer innan renoveringen är helt genomförd bör du söka upp någon av portarna som är klara. Då får du se vad dagens hantverkare kan åstadkomma för att rädda ett 250 år gammalt arv. **KV**